

O svobodě a odpovědnosti v jazyce

Ad Fórum čtenářů, Vesmír 87, 821–822, 2008/12

VÁCLAV
CVRČEK

Nad dopisy čtenářů, které mi poskytla redakce po uveřejnění čtyř fejetonů v tomto časopise,¹ jsem si uvědomil, že nejprovokativnější v otázce deregulace jazyka, o které jsem psal, je problematika svobody. Co si tedy můžeme „dovolit“ při komunikaci? A co si můžou lingvistů „dovolit“ při jazykové regulaci? Pokusím se úvahou nad těmito otázkami zároveň odpovědět čtenářům, kteří cítí v tom, co jsem napsal, hrozbu pro češtinu a její vývoj.

V první řadě je potřeba si ujasnit, komu byly výhrady z mých článků směřovány. Když jsem psal o neúspěšnosti současné jazykové regulace, o nedostatečích kodifikace spisovné normy, nebyla tato kritika namířena na jazyk nebo na způsob dorozumívání, ale vždy pouze na lingvistů. Výsledkem uplatnění myšlenek, které jsem se čtenářům Vesmíru pokoušel stručně představit a které jsem uceleně publikoval pod názvem *Koncept minimální intervence* (Slovo a slovesnost 69, 284–292, 2008/4), by nebyla změna jazyka (ať už toho tzv. spisovného, nebo běžně mluveného), ale vždy pouze změna postoje lingvistů. Ti by se především měli držet toho, jak jazyk skutečně vypadá (jeho úzu), a ne toho, jak by podle jejich názoru vypadat měl, a na základě této představy do jazykového vývoje intervenovat. Zároveň by měli uvážit, jaké jsou možnosti jazykové regulace a jaké mohou být nezamýšlené důsledky jejich zásahů.

Pokud se jazykovědci vzdají představy, že češtinu je třeba měnit směrem k vágně definované větší kultivovanosti, bude to mít za následek mj. i to, že každá podoba češtiny, kterou máme rádi, bude právě minimálně změněna oproti stavu, ve kterém se dnes reálně nachází. Deregulace tedy neznamená „zakazování“ nebo „povolování“ tvarů jako *abysme*, *mlíko*, *lidma*, *mladej*, ale jejich nezkreslený popis v mezích, které jim reálně náleží, bez toho, abychom jeden tvar prosazovali na úkor tvaru jiného.

Je pravda, že této svobodě se brání i nejen jeden jazykovědec s poukazem na to, že bychom si mohli přestat rozumět, že by byly rozkolísány sdílené hodnoty našeho společenství apod. Tyto námitky ovšem nejenže nenacházejí oporu v tom, jaký jazykový vývoj můžeme kolem sebe za posledních 90 let pozorovat (postupné zanikání tradičních nářečí, částečné pronikání obecné češtiny na Moravu), ale zejména zamlčují fakt, že primárním cílem všech komunikujících jedinců je dorozumět se, shodnout se na společ-

ných hodnotách. Mluví si v komunikaci tedy můžou dovolit leccos, většinou to však nedělají; mají-li totiž snahu porozumět si se svým komunikačním partnerem – což platí, domnívám se, ve většině případů – jsou nuceni mluvit tak, aby jim bylo rozuměno. Představa bezbřehé volnosti přicházející s uvolněním stavidel institucionální regulace jazyka tak není na místě. Vždy jsou uživatelé jazyka vázáni jeho zákonitostmi, jeho systémem a zvyklostmi, které se v něm spontánně (tedy bez asistence lingvistů) udržují.

Tím se pomalu dostáváme k odpovědnosti, která se svobodou vždy úzce souvisí. Odpovědností se v otázkách jazyka vždy myslela snaha našich lingvistů kultivovat češtinu, aby se dostala mezi vyspělé a kultivované jazyky Evropy. Tyto pokusy byly vždy výrazem nízkého sebevědomí, studu za národní dějiny (Zdeněk Starý píše o „syndromu národního údělu“) a snahou napravovat omyly předcházejících generací. Tento postoj do velké míry určuje dění kolem češtiny i dnes: Každý nový prostředek je vnímán minimálně s podezřením, že může rozkolísat normu češtiny, jen neochotně se přijímají slova z cizích jazyků nebo jevy dříve typické pro mluvený jazyk, které se postupně dostávají i do psaných textů. Přistoupíme-li tedy na to, že čeština je

1) Dlouholetý spor o jazykovou regulaci. Vesmír 87, 590, 2008/8,

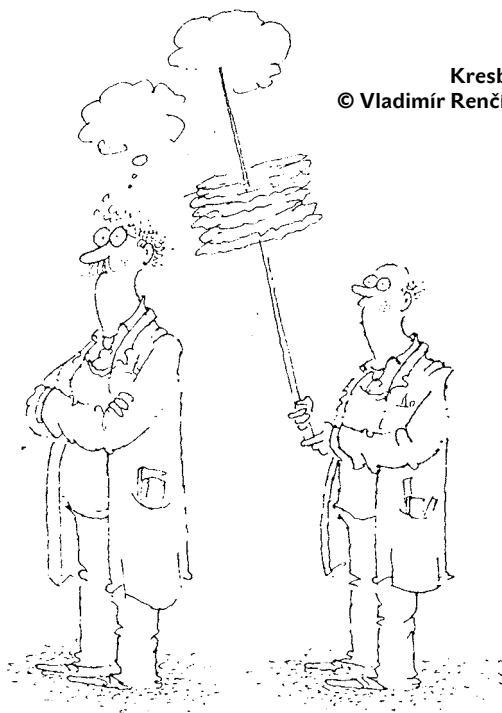
K osudu knihy Nechte svůj jazyk na pokoji! Vesmír 87, 536, 2008/9,

Co jsou vlastně jazykové „chyby“? Vesmír 87, 729, 2008/10,

Je jazyková regulace potřeba? Vesmír 87, 811, 2008/11.

Václav Cvrček, Ph.D., (*1981) vystudoval bohemistiku, lingvistiku a fonetiku na FF UK. V disertační práci na oboru matematická (korpusová) lingvistika se věnoval otázce regulace jazyka a lingvistických intervencí do jazykového vývoje. V současnosti je vědeckým pracovníkem Ústavu Českého národního korpusu FF UK (www.korpus.cz).

Kresba
© Vladimír Renčín.

moderní, funkční a neohrožený jazyk – a nic nesvědčí o opaku – je zjevné, že ochranu, kterou jí nabízíme v podobě odmítání některých jejích podob, nepotřebuje.

Rád bych ovšem zmínil i o odpovědnosti jiné, individuální. V případě, že by jazykovědci nepopisovali jazyk v mluvnicích, slovnících a učebnicích ve stylu „nesmíš – musíš“, ale tak, jak skutečně vypadá (včetně jeho mluvené podoby), bylo by na mluvčím, aby se rozhodl pro vhodný prostředek. Může přitom spoléhat na vlastní povědomí nebo na popisy jazyka, které – kdyby byly založeny na popisu skutečného úzu – by pomáhaly v orientaci ve spontánně ustavených normách komunikace. Tento druh rozhodování se snaží mluvčím usnadnit připravovaná *Mluvnice současné češtiny* (Karolinum, 2009), která – jako vůbec první popis češtiny – systematicky registruje většinu variant v psané i mluvené češtině a statisticky vyjadřuje jejich poměr na základě korpusových metod. Tíha konečného rozhodnutí o tom, jaký prostředek užít, bude ovšem vždy na mluvčím. Pomoc, kterou jim lingvistika může nabídnout, tkví v tom, že jim podá nezkraslený obraz o jazykové situaci u nás, nikoli pouze o prostředcích, které skupina jazykovědců považuje bez jasných kritérií za správné nebo spisovné.

Nečekejme proto, že nějaký ústav za nás jazyk zkultivuje tak, abychom na něj mohli být

Kresba
© Vladimír Renčín.

pyšní. Nepředpokládejme, že systémem sankcí donutíme většinu uživatelů tento regulovaný jazyk užívat. Uvědomme si zaprvé, že čeština, taková, jaká je, je jazyk funkční a krásný; zadruhé si všimějme především vlastních projevů a snažme se je formulovat tak, aby byly skutečně ve shodě s tím, jaký záměr při komunikaci máme (bez ohledu na to, jestli užíváme spisovný prostředek nebo ne). Dejme jazyku svobodu tím, že se zřekneme institucionální odpovědnosti ve prospěch odpovědnosti individuální, která je sice vždy náročnější, o to trvalejší jsou ovšem její plody. ∞

O pojmech, slovech a slovíčkaření

Budeme-li se alespoň trochu soustavně a s jistou dávkou logické argumentace zabývat otázkou, co je to *pravda*, budeme si nejspíš počínat filozoficky. Budeme-li se nejen ptát, co je podstatou či invariantem toho, čemu se říká *gen*, ale budeme-li také příslušnou oblast reality, k níž toto slovo odkazuje, odpovídajícími prostředky a metodami zkoumat, budeme se zřejmě chovat jako badatelé v oboru „science“ (filozofie je nikoli „science“, nýbrž toliko „humanity“). Budeme-li tvrdit, že *jalovice* není *kráva*, budeme slovíčkařit, třebaže budeme přesvědčeni o své pravdě.

O naprosto totéž slovíčkaření však půjde i tehdy, bude-li jeden odborník (říkejme raději *odborník* než *vědec*, neboť slovo *odborník* má mnohem jasnější význam než slovo *vědec*) tvrdit, že to, co jiný odborník nazývá *genem* nebo *slovem* nebo *vkusem*, není *gen*, *slovo* nebo *vkus*, ale je to něco (sice možná podobného, ale přece jen) jiného. Z opačné strany viděno, stejné slovíčkaření je, jestliže jeden odborník tvrdí, že tak, jak jiný odbor-

ník definuje *gen*, *slovo* nebo *vkus*, se *gen*, *slovo* nebo *vkus* definovat nedá. Neboť: Co JE to jisté *ono*, jež se tak či onak nedá definovat?

Potíž je v tom, že ve všech oborech poznání se nám téměř až tragicky nedostává slov. Proto jedním slovem pojmenováváme mnoho různých souvisejících věcí. Další potíž plyne z toho, že to, co spolu v jedné době jasně a nesporně souvisí, v době jiné už spolu souvisí méně či dokonce vůbec. (Nechme zde stranou otázku, jak se pozná, že spolu něco souvisí. Není zde na ni místa.)

Uvědomme si proto a pamatujme na to, že slova *atom*, *gen*, *pravda* či *jalovice* jsou jen slova, jež my lidé obdařujeme tím či oním významem. Že je obdařujeme často významy různými, podle toho, jaké související, avšak různé pojmy se nám právě rodí v hlavách.

Rozlišujeme tedy mezi *pojmem* jako faktem našeho vědomí a *slovem*, jímž tento mentální fakt označujeme a vyjadřujeme. Užíváme-li jako odborníci slova, které pojmenovává pojem, jenž je definován, říkejme mu nadále *termín*. ∞

FRANTIŠEK
ŠTÍCHA